

Millet-i Müsellâha'dan Mekteb-i Müsellâha'ya Erken Cumhuriyet Döneminde Yazılan Bir Risalede Mekteb, Maârif ve Militarizm

Gökhan KAYA*

Osmanlı ıslahat düşüncesinin nicelik ve niteliğinin değiştiği yüzyıl XIX. yüzyıldır. Bu değişim, belirtilen yüzyılın ıslahatçılarının geçmiş Osmanlı ıslahatlarının tarihsel bir analizini yaptıktan sonra bunların süregelen sorunlara çözüm getirmediği bilgisinden ziyade bu yüzyıl başında ortaya çıkan Balkan Milliyetçiliği, Mısır Sorunu yahut ülke ekonomisinin kapitalizme eklenmesi gibi gelişmelerin kısa ya da orta vadede yaratacağı yeni sorunların çözülmesi ivediliğinin yarattığı basınçtan kaynaklanmıştır denilebilir.

Eski sorunlara eklenen bu yeni sorunlar sadece İmparatorluğun bekasına yönelik endişenin telafisine yönelik Batı'yı model alan köklü ıslahat düşüncesinin doğmasında etki etmemiş, anayasa, parlamento gibi yeni kavramların; basın gibi bilgilenme biçimlerinin; roman, tiyatro, deneme gibi edebi biçimlerin; kamusal alanın ve bireyin¹ ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. Bir başka ifadeyle, Osmanlı toplumunun ıslahat geleneği ve birikiminin de dahil olduğu kendi iç dinamikleri dışsal etkilerle hızlanmış,

* Hitit Üniversitesi, Tarih Bölümü / gokhankaya71@gmail.com

¹ “ (...) Bununla beraber iyi dikkat edilecek olursa pek az devir, bu yarım asır kadar gelecek ihtimallere açık ve onlarla zengindir. Sanki zorladığı bütün kapıları kendisine kapalı bulan insan, yavaş yavaş kendi içinde değişmenin imkânlarını aramaktadır. Bu her şeyden evvel, ne şekilde olursa olsun, ferdin doğuşudur.” Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2001, 9. Baskı, s. 78-79.

değişim öznel iradelerin, isteklerin ürünü olmaktan çıkıp nesnel, somut bir gereklilik halini almıştır.

Klasik Osmanlı ıslahat metinlerinde sıkça kullanılan ihtilâl, inhitat, ıslahat,² kanun-ı kadim gibi kavramların XIX. yüzyılda yerlerini nizam-ı cedit, terakki, tekâmül, temeddün gibi kavramlara bırakması yukarıda söylenen zorunluluğun bir işaretidir. Böylece belirtilen yüzyıl tadilatı tanzimata, usul-ü kadimden usul-ü ceditte geçişin yüzyılı olmuştur. Rejimi tadil etmekten tanzim etmeye, geçmişte yaşanmış Altın Çağ referansı barındıran usul-ü kadimi ihya etmekten yeni olanı oluşturmak demek olan usul-ü cediti inşa etmeye geçiş aynı zamanda Osmanlı elitlerinde belirli bir gelecek perspektifinin oluştuğunun habercisidir. Nitekim bu yüzyılın ıslahat hareketlerinin temel ideolojisi olan Osmanlılık ile onun siyasi hedefi olan Osmanlı vatandaşı/kimliği yaratma düşüncesi, gelecek perspektifini içinde barındırmıştır.³

Bu geleceğin oluşturulmasında en güvenilen ve yararından emin olunan aracın bilimsel, modern, seküler kısaca Avrupa usulünde verilecek eğitim olduğuna dair kimsenin kuşkusu yoktur. Üstelik eğitim, sadece Osmanlı kimliği yaratmak gibi siyasi bir işlevi yerine getirmenin en uygun aracı olarak değil, bu dünyada mutluluk, olgunluk ve medeniyet getiren bir olgu olarak görülmüştür. Nitekim devrin Osmanlı aydınlarının benimsenen “maarif + ulûm + fûnûn = terakki + temeddün” düşüncesinin mutlaka devlet okulları vasıtasıyla bütün topluma yayılması gerektiğine dair inanç ise ilk kez 1838 tarihinde Meclis-i Umur-î Nafia tarafından hazırlanan bir layihada dile getirilmiştir.⁴

Dönemin Osmanlı aydınlarının bilginin niteliği yahut niceliği üzerine düşünmektense onu devletin ve toplumun kurtarılmasına yönelik bir araç olarak görmesi ile bu kurtuluşun başlangıç yerleri olarak eğitime ve okula yükledikleri olağanüstü önemin nedeni, Osmanlı siyasi ve toplumsal varlığının devamının

² Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, C.1, s. 27.

³ Bu perspektif değişiminde Tanzimat öncesinde dini otorite/cemaatlerin elinde olan eğitimin Tanzimat’tan itibaren devletin kendi üzerine alma girişimi etkili olmuştur. Bu konu için Bkz. Mehmet Ö. Alkan, “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, Der. Kemal H. Karpat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 73-243. Bu girişimde, dini otoritenin zaman algısı olan döngüsel zaman anlayışından modernleşmenin taşıyıcısı olacak devlet elitlerinin gittikçe benimsediği çizgisel zaman anlayışına geçişin ne derece etkili olduğu ya da bu zaman algısının değişiminin niteliği araştırılmayı bekleyen bir konudur. Bu konu için ise Bkz. Işıl Uçman Altınışık, “Osmanlı’da Zaman-Mekan Kavrayışının Değişimi; Edebi Metinler Üzerinden Bir İrdeleme”, *Turkish Studies*, Cilt 7/4, Ankara, s. 3059-3091.

⁴ “Ulûm-ı diniyye vesile-i necât-ı ahiret olduğu misillü fûnûn-ı sâire dahi muâşeret-i nev’i benî ademîn kemâline sebep olacağı vâreste-i kaydebeyân ve işâretidir.” Bkz. *Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye-Üçüncü Sene- 1318 Sene-i Hicriyyesine Mabsûtsdur*, Dârülhilafetülâliye: Matbaa-i Âmir, 1318, s.6-10’dan aktaran Mehmet Ö. Alkan, *a.g.m*, s. 91.

düzenli, sistematik tekrara, deneyime⁵ dayalı eğitimden geçmiş insanların yetiştirilmesi sayesinde sağlanacağına dair inançlarıydı.⁶

Özellikle Balkan Savaşları'nda alınan mağlubiyet sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin beden eğitimini militarist içeriklerle doldurması⁷ ile paramiliter gençlik derneklerini bir savaş halinde etkin seferber etmeye yönelik militarize etme çabaları⁸ eğitime yeni bir boyutun eklenmesine neden olur. Bu boyut, Tanzimat'la başlayıp II. Abdülhamit ile devam eden, toplumu dönüştürmenin en iyi aracının eğitim olarak görülmesi düşüncesine eklenen, ülke savunması için yahut her an savaşa hazır militarize⁹ edilmiş gençliğin yetiştirilmesi anlayışıdır.

Eğitime bu yeni içeriğin eklenmesinde, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın çok öncesinde belirilmiş olan paylaşılmaya aday ülke, hasta adam Osmanlı

⁵ Deneyim kavramı bu makalede, Walter Benjamin'in "Baudelaire'de Bazı Motifler Üzerine" adlı yazısında kullandığı "erfahrung" yüklü olduğu anlamda kullanılmıştır. Kelime, sürmek, hareketlilik, seyahat etmek, etrafta dolaşmak, seyr ü sefer etmek gibi anlamlara sahiptir. Kavramın Osmanlı bağlamı açısından kullanıma imkanı, onun; zaman, süre, alışkanlık, tekrar ve dönüş gibi anlamları da barındırmasından ileri gelmektedir. Kavramın Latince kökeni "periri" dir ve bu kök, tehlike anlamına gelen "peril" ve yok oluş demek olan "perish"le bağlantılı olduğu için, tecrübe eden öznenin, tecrübe ettiği şeyde belirli bir riske girdiğini de ifade eder. Bkz. Miriam Hansen, "Foreword", Oskar Negt ve Alexander Kluge, *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of the Bourgeois and Proleterian Public Sphere*, çev. Peter Labanyi, Jamie Owen Daniel ve Assenka Oksiloff, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2003, s. xvi-xvii; Walter Benjamin, *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 177-223.

⁶ Devleti kurtarmanın idari ve hukuki bir takım düzenlemelerle gerçekleşebileceğine dair bu inanç, Osmanlı islahat geleneğinden, beslendiği kaynaklar, bulduğu çözümler gibi unsurlardan dolayıkopuşu temsil eden II. Meşrutiyet Dönemi'nin Garpcilerinin bile Karl Mannheim'in sınıflandırmasıyla söylenecek olursa, Bürokratik muhafazakar düşünüşe sahip olduklarını gösterir. Zira bürokratik muhafazakarlık - ya da bürokrat olunmadığı halde bu düşünüş biçimine sahip olmak- politik problemleri idare etmenin, yönetmenin bir konusu haline dönüştürerek kendi alanı olan bürokratik alanı, düşünüşü tahkim etmenin peşindedir. "Hukuki-idari düşünme tarzı daima, sadece ve sadece kendi içine kapalı ve daima durağan sistemler oluşturup, sistematik olmayan canlı güçlerden doğan yeni yasaları sistemine entegre etmek gibi, yani tek bir temellendirici sistemin sözde gelişmişliğini göstermek gibi paradoksal bir görevi yerine getirmek durumundadır." Bkz. Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, De Ki Yayınları, Ankara, 2009, s. 124- 125.

⁷ Yiğit Akın, "Gürbüz ve Yavuz Evlatlar": *Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 94.

⁸ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Paramiliter Gençlik Örgütleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, II. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 531-536.

⁹ Militarizmin çeşitli tanımları ve içerikleri için klasikleşmiş bir eser olarak bkz. Alfred Vagts, *A History of Militarism: Civilian and Military*, Hollisand Carter, Londra, 1959. Militarizmin Michael Mann tarafından yapılan tanımı gerek son dönem Osmanlı toplumu bağlamına gerekse de Cumhuriyet'in ilk dönemlerine uygun düşebilecek tanımdır: Toplumsal sorunları ilkin askeri boyutuyla ele almak, askeri meseleleri her türden meselenin önüne koymak, savaşmayı ve savaşa hazırlığı doğal bir süreç olarak algılamak, bu algının yarattığı yatkınlığın sonucu olarak savaşa arzulanan bir şey olarak görme, isteme halidir. Bkz. Michael Mann, "The Roots and Contradictions of Modern Militarism", *New Left Review*, I-162, Mar.-Apr. 1987, s. 35.

Devleti'nin - hem bu tanım sahiplerinin yayılcı faaliyetlerini meşrulaştıran hem de buna maruz kalmış, rakibinin silahını temellük yoluyla sağlığına kavuşmak isteyen Osmanlı- aydınlarının benimsediği sosyal Darwinist düşüncenin de payı büyüktür.

Militarizmin ve onun dayandığı düşünce akıllarından birisi olan Sosyal Darwinizm'in Osmanlıdaki en iyi ifadesi, Colmar von der Goltz'un formüle ettiği "Millet-i Müsellâha" kavramıdır.¹⁰ Bu kavramın etkisinde olan Enver Paşa'nın Güç Dernekleri ile ilgili Osmanlı basınına 1914'te yolladığı bildiri ise I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Osmanlı Devleti'nin militarizm anlayışının mükemmel bir özeti gibidir.¹¹

Millet-i Müsellâha, ordu-millet ya da bu iki içeriği de kapsayan militarizmin, I. Dünya Savaşı sonrasında verilen Milli Mücadele'nin ardından kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'ndeki kullanılış amacı ise daha çok rejimi tahkim etmektir.¹² Yeni rejimin militarizasyon yoluyla tahkim edilmesinde eğitim, en fazla kullanılan platformlardan birisi olmuştur. Bu amaç doğrultusunda yazılmış pek çok metin, kitap yahut eğitim-öğretim materyali mevcuttur.

Bu makalede, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlılık düşüncesini, kurucularından olduğu Osmanlı Demokrat Fırkası¹³ aracılığıyla savunmuş Osmanlı demokrati bir aydın olan Fuad Şükrü (Dilbilen)'nin, Cumhuriyet'in ilanının hem sonrasında yazdığı için Cumhuriyet'in militarist, milliyetçi eğitime dair ilk metinlerinden sayılabilecek *Saltanat-ı Millîye Temelleri*¹⁴ adlı risalesindeki önerileri değerlendirecektir. Ayrıca bu değerlendirme de II. Meşrutiyet Dönemi aydını, siyasetçisi, aktivisti olan Fuad Şükrü'nün düşüncelerinin Cumhuriyet Dönemi ile birlikte geçirdiği dönüşümünden de bahsedilecektir.

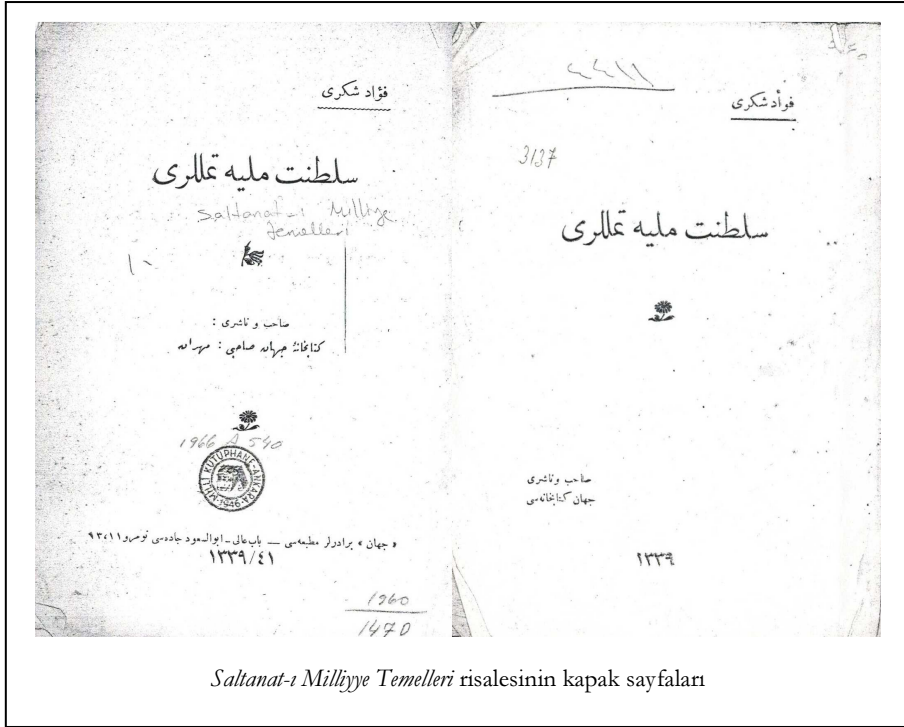
¹⁰ Fon der Golts Paşa, *Millet-i Müsellâha: Asrımızın Usul ve Ahval-i Askeriyesi*, çev. Yüzbaşı Mehmed Tahir, Matbaa-i Ebuzaia, İstanbul, 1301/1885.

¹¹ "Mevcudiyetini, ırz ve namusunu düşmanlara karşı korumak isteyen her millet için bütün manasıyla millet-i müsellâha haline gelmekten başka çare yoktur. (...) bundan sonra herkes asker" olacak ve "vatan tehlikeye düştüğü vakit erkek namı taşıyanlar elini kolunu sallayarak sokaklarda gezmeyecek, silahı kapıp Cenab-ı Hakk'ın bize emaneti olan vatanın, Osmanlı namusunun müdafaasına koşacaktır." Bkz. Sadık Sarısamam, "Osmanlı Güç Dernekleri", (yay. haz.) Atilla Şimşek ve Yaşar Kalafat, *Abdülhalük Çay Armağanı*, II. Cilt, Işık Ofset, Ankara, 1998, s. 834'den aktaran Mehmet Beşikçi, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramiliter Dernekler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, Sayı 8, Bahar 2009, s. 59.

¹² Bu konuda kısa ancak derli toplu iki makale için bkz. Hasan Ünder, "30'ların Ders Kitaplarından ve Kemalizm'in Kaynaklarından Biri Millet-i Müsellâha ve Medeni Bilgiler", *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 32/192, Aralık 1999, s. 48-56; Ayşe Gül Altınay - Tanıl Bora, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, C. 4, s. 140- 154.

¹³ Bu parti için bkz. Gökhan Kaya, *Osmanlı Demokrat Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, C. I.

¹⁴Fuad Şükrü, *Saltanat-ı Millîye Temelleri*, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul, 1339.

Saltanat-ı Millîye Temelleri risalesinin kapak sayfaları

I. Bir Osmanlı Demokratı Olarak Fuad Şükrü

Fuad Şükrü, çok dil bildiği için “Ebullisan” lakaplı Meclis-i Maarif azası Hüseyin Şükrü Efendi'nin¹⁵ oğludur. Mekteb-i Mülkiye'de hukuk okurken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gazeteleri *Meşveret* ve *Mizan*'ı okuduğuna dair çıkan dedikodular yüzünden Fransa'ya 1896 yılında gitmek zorunda kalmış, geri döndükten sonra Hereke'de çalıştığı okulda gizliden gizliye meşrutî fikirleri öğretmek dokuz yıl geçirmiştir. 1905'te, Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği görevi ile İstanbul Maarif Nezareti'ne atanmıştır. Bu görevde kısa bir süre geçirdikten sonra, Kıbrıs, Rodos, İstanköy, Sisam, Sakız, Midilli, Limni adalarını kapsayan Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Maarif Müfettişliği'ne getirilmiştir.¹⁶

Fuad Şükrü, İstanbul'a gelmesinden kısa bir süre sonra, daha sonra kurucularından olacağı Osmanlı Demokrat Fırkası'nın adresi de olacak olan Divanyolu Cebeci Sokak'taki evinde¹⁷ toplanan, büyük çoğunluğu hukuk okuyan gençler-

¹⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA). İ.MF. dos.1, göm.1310/R-6, (18 R 1310/ 8 Kasım 1892).

¹⁶ Fuad Şükrü, *a.g.e.*, s. 1-2.

¹⁷ Fuad Şükrü Tunaya'ya yolladığı bir mektupta adresi tam olarak şöyle verir: Divanyolu, Cebeci Sokak, No: 9, Bkz. *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Kanun-ı Esasî ve Meşrutîyet Dönemleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 286; Bezmi Nusret

den¹⁸ oluşan Selamet-i Umûmiye Kulübü'nü kurmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı arifesinde kurulan kulüp, Mizancı Murad Bey'in Mülkiye'de anlattığı Fransız Devrim Tarihi'nin etkisini taşımaktadır. Fransa'yı görmüş genç hukuk öğrencilerinin kurdukları bu kulüp, meşrutiyetin yeniden ilanı için aktif olarak çalışmış, hatta “ölsek bile bir hürriyet eseri kalsın” düşüncesiyle yakalandıkları takdirde taşıdıkları zehiri içeceklerine dair yemin ederek kurulmuştur. Kulüp, meşrutiyetin ilanının ikinci gününde Bab-ı Âli'ye hürriyet bayrağını dikmiş, meşrutiyetin özellikle gençler arasında tanınması için konferanslar vermiş, yabancı dil öğretme amaçlı kurslar düzenlemiştir.¹⁹ Selamet-i Umumiye Kulübü, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkezi Umumisi ile ters düşüp, gözden düşmüş İttihatçılardan olan İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet'in çabalarıyla 6 Şubat 1909'da Osmanlı Demokrat Fırkası olarak partilemiştir.²⁰

İttihat ve Terakki'nin de kurucuları arasında yer alan İbrahim Temo, anılarında, Demokrat Fırkası'nın kuruluş nedenini, İttihat ve Terakki'nin kuruluş ideallerinden, amacından uzaklaştığı için yeni bir partiye ihtiyaç duyulması ile açıklamıştır.²¹ Fuad Şükrü ise bu partinin kurucu üyelerinden ve yönetim kurulunu oluşturan üç kişiden biri olmuştur. Fuad Şükrü, partiye dahil olduğu için devlet memurluğundan çıkarılmış, Fırka'nın gazetelerini yönetmeye başlamıştır. İttihatçıların desteklediği İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti'nin muhalefet partilerine, muhalif gazetelere olan sert tutumunun sonucu Demokratlar tutuklanmış, gazeteleri kapatılmış, Fuad Şükrü ise bu gelişmeler sonucunda Mısır'a kaçmıştır.²² Mısır'da da siyasi faaliyetlerine, İttihat ve Terakki ile ters düştüğü için sürülen yahut ordudan ilişigi kesilen muhaliflerle temaslarına devam etmiştir.²³

Bu tutuklamalar sonucunda Demokratların ilk zamanlarındaki etkili muhalefeti kaybolmuştur. Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğindeki İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti'nin baskı ve kontrol politikalarına daha fazla dayanamamış, Fırka'nın 22 Teşrinisani 1327 (5 Aralık 1911)'deki son toplantısında, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla birleşmesi düşüncesi ağır basınca Fırka, üyelerinin çoğunluğunun kararıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmış-

Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, 2. baskı, İzmir, Büyük Şehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002, s. 55.

¹⁸ Kulübün kurucusu Fuad Şükrü [Dilbilen], bizzat Tunaya'ya kulübün üyelerinin; İbrahim Naci, Giritli Ali, Fuad Şükrü, Abdullah Abud, Dr. Rıza Abud, Yenişehirli Salih, Pertev Tevfik gibi genellikle hukuk öğrencilerinden oluştuğunu söylemiştir. Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler...*, s. 205-206.

¹⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler...*, s. 287-288.

²⁰ Gökhan Kaya, *Osmanlı Demokrat Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 110.

²¹ İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidematı Vatanıye ve İnkılâbı Millîye Dair Hatıratım*, Mecidiye, 1939, s. 241. Ayrıca Temo, 1902-1906 yılları arasında İstanbul'da yaşamış, Alman Oryantalist Karl Süsseim'a yolladığı mektuplardan birisinde Fırka'nın kurucusu olduğunu söyler: Bkz. M. Şükrü Hanioglu, “Karl Süsseim - İbrahim Temo Mektuplaşması ve Jön Türk Hareketi”, *Toplum ve Ekonomi*, Eylül 1991, No: 2, s. 162.

²² BOA. BEO . dos. 3846, göm. 288386, (15/M /1329 / 15 Ocak 1911).

²³ BOA. HR. SYS. dos.140, göm.12, (14 C 1329/ 12 Haziran 1911); BOA. HR. SYS. dos.140, göm.20, (26 C 1329/ 24 Haziran 1911).

tır.²⁴ Fuad Şükrü ise yaklaşık bir yıllık bir sürgünden sonra hükümetten af talep etmiş²⁵, talebi olumlu karşılanarak affedilmiş, İstanbul'a dönerek memuriyete devam etmiştir.²⁶

Fuad Şükrü'nün II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki siyasi, sosyal ve ekonomik görüşlerini yansıtan belgelerden ilki, 1908 Meclis-i Mebusan seçimine²⁷ İstanbul'dan bağımsız adaylığı için hazırladığı seçim beyannâmesidir. Beyannâme, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin²⁸ gazetesi *Hukuk-u Umûmiye*'de yayınlanmıştır. Beyannâmede Fuad Şükrü, Meclis-i Mebûsan'a ve meşrutiyet rejimine güvenin tam olması gerektiğini dile getirmiş, ülkenin II. Abdülhamit'in İstibdat yönetiminde uğradığı fiziksel tahribat üzerinde durmuş, bu tahribatı düzeltmek için toplumsal barışın ve siyasi işbirliğinin zorunluluğundan bahsetmiştir. Ayrıca, demircilik, kuyumculuk, şekerlik, halıcılık türünde sanat okullarının açılması gerektiğini dile getirmiş, bu sanat okullarının açılmasının yanı sıra yüksek öğretimin Türkçe yapılması ile Avrupa'daki kötü Osmanlı imajını düzelterek insanların yetiştirilmesi gibi eğitim-öğretime öncelik veren ifadeler kullanmıştır.²⁹ Bu beyannâmede yer alan düşüncelerin tamamı, seçim sonrasında kurulacak Osmanlı Demokrat Fırkası tarafından benimsenmiştir.

Fuad Şükrü'nün düşüncelerine dair ikinci belge türü Demokrat gazetelere yazdığı yazılardır. Bu yazılarda, Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kurucu üyesi olarak -Fırka'nın siyasi programına ve dahili nizamnamesine de yansıyan- anayasal parlamenterizmi, basın, yayın ve ifade özgürlüğünü, demokrasinin İmparatorluğu kurtaracak zamanın ruhuna en uygun rejim olduğunu savunmuştur. Fuad Şükrü, dış politika konusunda ise barışçı bir siyasetten yana olmuştur. Muhtemel bir genel savaşta "cihangirâne" emeller besleyen devletlerden uzak durulması gerektiği yazmıştır.³⁰ III. Selim'le başlayan, II. Mahmut ile devam

²⁴ Kaya, *a.g.e.*, s. 155.

²⁵ BOA. MF.MKT. dos. 1183, göm. 17, (15/M /1331/ 25 Aralık 1912).

²⁶ BOA. MF.MKT. dos. 1183, göm. 19, (16/M /1331/ 26 Aralık 1912).

²⁷1908 genel seçimleri için Bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 271-356; Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 63-99; Feroz Ahmad ve Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri: 1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1977, S. 4-5, s. 245-284; Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebûsan Seçimleri*, İmge Yayınları, Ankara, 2007, s. 43-146.

²⁸ Fedakâran-ı Millet Cemiyeti için Bkz. Sina Akşin, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", *A.Ü. SBF Dergisi*, Ankara 1974, C. XXIX, S.1-2, s. 125-136; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler...*, s. 165.

²⁹ Fuad Şükrü, "Beyannâme", *Hukuk-u Umûmiye*, 9 Teşrin-i Evvel 1324.

³⁰ "Cihangirlik fikri teb'ad eylemiştir. Cihangirlik bizim için gay-i tabiidir. Bütün tarihte görüyoruz ki yerinden çıkanlar daima yerine girmeye mahkumdur. Bizim en ehemmiyet vereceğimiz XX. Asrın cihangirliği, cihangir-i fen ve sanattır. Bizim bugünkü halimiz, bugünkü vatanımız olduğu gibi bize kâfidir. Biz artık bir şey istemiyoruz. Bununla kanaat edelim. Artık kendi başımıza kalalım, ağrılarımızı iyi etmekle, cerahatlarımızı bağlamakla, yanımızdaki uyuyanları uyartmakla meşgul olalım. Şimdi vazifemiz susmaktır, çalışmaktır. İstemiyoruz ki artık, kimse bizden bir şey alabilsin, ne de biz başka bir şey alalım", Bkz. "Vazifemiz", *Türkiye*, 9 Teşrin-i Evvel 1326, No: 27, s. 1.

eden, sonrasında Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde sürdürülen, olabildiğince bağımsız ve barışçı dış politika izleme geleneğinin, Avrupa'daki denge ve rekabeti gözeterek konum almanın bırakılmamasını savunmuştur. Fuad Şükrü, barışçı dış politikayı Osmanlı toplumunun iç barışı, toplumsal refahı ve devam eden modernleşme sürecinin sekteye uğramaması açısından bir zorunluluk olarak görmüştür. İç ve dış barış sayesinde ıslahatların yapılabilirdiği, Osmanlı'nın halen ayakta olduğunu belirtmiş, Almanya, Avusturya ve İtalya gibi yayılmacı politikalar izleyen devletlerin tarafında yer almanın büyük hata olacağını, savaşa girilmesi halinde ise Abdülhamit yönetiminin fakir bıraktığı işçinin, rençberin, köylünün sefalet derekesine düşeceğini çeşitli yazılarında ısrarla savunmuştur.³¹

II. Cumhuriyet Döneminde Fuad Şükrü

Cumhuriyet'in ilanı öncesinde Fuad Şükrü, İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'in³² *Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuvva Mesâilî* isimli risalesine cevaben yazdığı, *Lütfi Fikri Bey'in Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuvva Mesâilî Hakkındaki Mübahasâtına Cevap* isimli risale ile sesini duyurur. Risale, Lütfi Fikri Bey'in meşruti monarşi ile kuvvetler ayrılığı yanlısı düşüncelerini çürütmek için yazılmıştır.³³ Bu risalede Fuad Şükrü, Lütfi Fikri Bey'i yeterince milli, milliyetçi olmamakla, tek uygarlık olarak Avrupa medeniyetini tanıyıp "Mısır, Roma Yunan, İslam, Arap medeniyetlerini" görmemekle suçlar. Milliyetçiliğin çok eskilere dayanan bir fikir, hatta doğal bir hal olduğunu, II. Meşrutiyet Dönemi'nde sadece lafta kalan "hakimiyet-i milliye"nin tam anlamını milliyetçilikte bulacağını iddia eden Fuad Şükrü, Lütfi Fikri'yi kozmopolit olarak nitelerken onun alafranga züppe olduğuna yönelik imalarda bulunur. Kısaca, II. Meşrutiyet'i ilan ettirmek için gerekirse "zehir bile içecekleri"ni söyleyen, Meşrutiyet'in ilanından sonra demokrasiyi savunan, hatta demokrasiyi çağın düşüncesi olarak gören, anayasal parlamenterizmi, düşüncüyü ifade etme ve basın-yayın özgürlüğünü, barışçı bir dış politikayı savunan Fuad Şükrü, çok geride kalmış gibi gözükmektedir. Üstelik Fuad Şükrü ve diğer Demokratlar İttihat ve Terakki'nin desteklediği İbrahim Hakkı Paşa hükümetinin izlediği baskı politikası hatta işkence altındayken, onları Meclis-i Mebusân kürsüsünden

³¹ "Mâzi ve Hâl", *Yeni Ser*, 4 Teşrin-i Evvel 1326/17 Ekim 1910, No. 7, s. 1; "İngiltere ve Almanya", *Genç Türk*, 14 Kânun-i Evvel 1326/27 Aralık 1910, No: 5, s. 3; "Fransa ve Almanya", *Genç Türk*, 14 Kânun-i Evvel 1326/27 Aralık 1910, No: 5, s. 3.; "Rusya ve Almanya", *Hukuk-u Beşer*, 9 Kanûn-i Evvel 1326/ 22 Aralık 1910, No: 1, s. 2.

³² Lütfi Fikri Bey için bkz. Ali Birinci, "Lütfi Fikri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, C. 27 ; İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1946.

³³ Lütfi Fikri Bey'in bu risalesi ile buna cevaben, Fuad Şükrü ve Süleyman Nazif tarafından yazılan risalelere dair bkz. Mehmet Özden, "Saltanat Kaldırılmadan Önce Rejim Tartışmaları: Lütfi Fikri Bey'in Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuvva Mesâilî (1922) Başlıklı Risalesi ve Polemikler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2012, C. 29, S. 1.

savunan, söz konusu hükümet hakkında verilen gensoru teklifinin altında imzası olan Lütfi Fikri'ye karşı takınmıştır bu eleştirel tavrını.

Fuad Şükrü, bu eleştiri yazısında, milliyetçiliği Fransız Devrimi'nin bir ürünü gibi görmeyip onu tarihsizleştirmiş, Avrupa'nın kötülüklerini sayarken zenofobinin sınırlarında gezinmiş, kuvvetler ayrılığını savunan Lütfi Fikri'yi çürüttüğünü sanırken -Abdülhamit ve İttihat ve Terakki'nin baskı ve denetim politikasını görmüş hatta bunlara karşı mücadele etmiş olmasına rağmen- savunduğu kuvvetler birliği düşüncesinin kolayca tek adam yahut otoriter bir yönetime dönüşme ihtimalini görememiştir.

Bütün bu düşünsel savruluşları, Meşrutiyet'te savunduğu demokrat, özgürlükçü fikirlerin yüzeyselliği konusunda şüpheye düşmemize neden olur. Bu düşüncelerin bir polemik yazısında yer aldığını, polemik yazısında haklı çıkmak için abartıya kaçılabileceğini varsaysak bile Fuad Şükrü'nün Lütfi Fikri'ye cevabından yaklaşık bir yıl sonra yazdığı *Saltanat-ı Milliye Temelleri* isimli risalesi, düşünce dünyasındaki bu değişimin hangi yöne doğru gittiği hakkında daha iyi bilgi sahibi olmamızı sağlar.

III. Millet-i Müsellâha ve Eğitim-Öğretim

Saltanat-ı Milliye risalesi, "TBMM Meclis-i Hükümet-i Reis-i Müstahlis-i Zışanımız Büyük Kılıçarslan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Nişane-i Şükran" altbaşlığıyla yayınlanmıştır. Fuad Şükrü risalenin giriş bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş nedenlerini sıralar. Bu nedenlerin içinde ilk sırayı, Orhan Bey'in oğlu Alaaddin Paşa'nın "kurduğu teşkilatı esasiye"ye verir. Bu girişimin başarılı olmasını ise "memleketin ahval-i ruhiyesini icabat-ı siyasiye ve terakkiyat-ı asra tevfiğ" edilmesine bağlar. Bu anakronizm devam eden satırlarda da görülür. Nitekim tarihsel bağlamından bağımsız olarak, en başından beri Osmanlı'da, "Avrupalıların diplomatların deyimiyle *raison d'état*'ın (hikmet-i hükümetin)" var olduğunu, "menafi-i umumiye" ile tam bir uyum içinde bulunan bu devlet aklının, Fetret Devri dahil bütün Osmanlı şehzade ve padişahlarının "müracaatgahi" olduğunu söyler. Fuad Şükrü bu argümanını daha da genişleterek, "saltanat-ı milliye"nin, bu devlet aklının ve "menafi-i umûmiyenin" somutlaşmış hali olduğunu savunur. Risaleyi yazma nedenini de en ideal rejim olarak gördüğü "saltanat-ı milliye"nin sağlam bir içerikle kurulması ve devam etmesi için çeşitli öneriler sunmak olarak açıklar.³⁴

Cumhuriyet rejimine tarihsel bir köken bulma amacının sezildiği bu ifadelerde, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin özellikle de Namık Kemal'in parlamento, anayasa, demokrasi gibi modern düşünce ve kurumlarını hem İslami kanıtlar hem de İslam ya da Osmanlı tarihindeki çeşitli uygulamalarla benzerliği üzerinden temellendirme çabasının izleri görülür. Ancak Fuad Şükrü'de Namık Kemal'in gösterdiği düşünsel derinlik ve özen pek yoktur. Yeni Osmanlıların telif-

³⁴ Fuad Şükrü, "Saltanat-ı Milliye", s. 6.

çi, bağdaştırmacı anlayışı Fuad Şükrü’de epey sığ ve özensiz bir köken bulma, yeni rejime öneriler sunma çabası gibi gözükmetedir.

Fuad Şükrü’nün adı geçen risaledeki önerileri üç temel amaç üzerinde şekillenmiştir: “umum milleti okutmak, zenginleştirmek ve müdafa-i vatana hazırlamak”. Fuad Şükrü -Cumhuriyet öncesinde, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetlerinin de temel düsturu olan- bu üç amaca kutsallık atfederek, “müdaafa-i vatan” eksenini ağır basan önerilerini ayrıntılandırmaya başlar.

Ayrıntılı sayılabilecek ilk öneri, Tanzimat’tan bu yana devam eden bir izlek olarak eğitim-öğretim alanına dair gibi gözükse de daha çok eğitim ile millet-i müsellâha arasındaki verimli ilişkinin niteliği üzerinedir. Fuad Şükrü, ilkin, ülkenin genel hukuki düzeni ile eğitim alanını arasında bağlantı kurar. Hukuki düzenin uzun ömürlü olmasının halk tarafından kabul görmesiyle mümkün olacağını, bunu da yolunun “teamülâta ve mahalli eğilimlere” uygun kanunların yapılması ile eğitimden geçtiğini söyler.³⁵

Hukuki düzenlemelerin yerel özelliklerle, adetlerle ve geleneklerle uygun olmasının iktidara sağlayacağı en büyük faydanın düzenin ve asayişin kolayca sağlanması olduğunu söyledikten sonra Fuad Şükrü, bu adetleri, gelenekleri toplumun militarizasyonu yolunda birer araç gibi gördüğü şeklinde yorumlanabilecek düşüncelerine geçer. Artık bırakıldığı için üzülüğünü söylediği bu mahalli adetlere ilişkin ilk örnek cirit oyunudur. Cirit oyununu “bir muharebe numunesi” olarak adlandırdıktan sonra millet-i müsellâhaya giriş yapar.³⁶

“Devr-i ikbal ve saltanatımızda Osmanlı milleti bir millet-i müsellâha idi. Vaktiyle kuvve-i askeriyesine zaaftârî oldu, artık ne o eski cihangirlikten ve ne de büyük milletten eser kaldı. Saltanat-ı milliye, Türk milletinden hâl-i müdâfaada bulunan bir millet-i müsellâha-i medeniye tesisini gaye-i ittihâz ettiği için efrâdın mahir nişancı ve silahşör ve ilm-ü irfan sahibi olmasını istihdâf eder. Binaenaleyh itiyâdat-ı kadimemize tevâfuk eden bu gibi cirit oyunlarını ve at yarışlarını, futbol vesaire gibi her nev’i jimnastik oyunlarını, avcılık ve nişancılığı teşvik ve himayeden fâriğ olmamalıyız.”

Millet-i müsellâha’nın eğitim yoluyla sağlanmasına yönelik ilk satırlar çocuklarının hangi düşünce, değer ve ne tür pratiklerle yetiştirilmeleri gerektiğine dairdir.³⁷

“Çocuk her vakit ve her yerde millet ve vatanın menafine her şeyden hatta canından ve ailesinden muhterem bilmeli ve vatani için vücudunu, servetini, istikbalini fedaya hazır olduğunu unutmamalıdır. Çocuğun ruhi, akli, kültürel ve mali her türlü imkânını vatani için harcamalı, harcamaya hazır olmalıdır. Mekteb-i iptidaîyede endâht (atış) mahâlleri tesis ve miktar-ı kâfi esliha (silahlar) ile techiz edilmelidir. Çocuklar silahı yerinden kaldırmağa muktedir olunca onu mükemmel bir nişancı kadar istimâl etmeyi bilmelidir.”

³⁵ A.g.e, s. 19.

³⁶ A.g.e, s. 20-21.

³⁷ A.g.e, s. 23-24.

Fuad Şükrü risalenin ilerleyen sayfalarında militarist tonu epey baskın çeşitli tasvir, tahlil ve önerilerini ayrıntılandırmaya başlar. İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü askeri başarısızlıklara bağlayan bir yaklaşım sergiler. Bu yaklaşımında dikkat çeken iki unsur bulunur. İlki, “Devr-i i'tilâda (yükselme) yeniçeri ve sipahi teşkilatı memleketin an'anât-ı, ihtiyac-ı mahalliyeye tevafuk ediyordu. Halbuki sonradan Avrupa ordularını takliden basma kalıp yapılan teşkilat-ı askeriye eski usûl askeriye”nin yerini alamadığını söylediği Klasik Dönem Osmanlı askeri sistemini yücelten ifadelerdir. İkinci unsur, gayrimüslimlerin askere alınmalarına karşı çıkan satırlardır³⁸:

“Halbuki bizde yeniçerilerin ilgasından sonra bilâ-tefrik askerliği umuma teşmil ettiler. Sehven zâbitan ile efrad arasında seviye-i irfan itibariyle derin çukurlar bulunduğundan yekdiğerini yabancı telakki ediyorlardı. (...) Bizde ilk yapılacak ıslahat bunun gibi gayritabi ahvalden tevakkî (sakınma) suretiyle vücud getirilecek ıslahat ve teşkilat-ı esasıyedir.”

Osmanlı askeri ıslahatlarının yararsızlığını dile getiren bu ifadelerin ardından Fuad Şükrü, askerlik ve ordunun genel karakter ve içeriğinin nasıl olması gerektiğine ilişkin düşüncelere geçer. “Makine gibi hareket eden yüzbinlerce askere ihtiyaç vardır”; “ekmeksiz ve susuz birkaç gün yaşanır, ordusuz ve donanmasız bir an bile yaşamak mümkün değildir”; “kumandanlara kesin olarak itaat etmeli” gibi genel geçer ifadelerden sonra, makine gibi hareket eden yüzbinlerce askerden oluşturulmuş bu ordunun kurulsa dahi yeterli olmayacağını, milis teşkilatının da kurulmasının zorunlu olduğunu söyler.³⁹ Nitekim risalesinin büyükçe bir bölümünü ayırdığı “Milis Teşkilatı” başlığı, “Bizde Milis Teşkilatı Nasıl Olmalıdır?”, “Milis Darü'l-Fünûnu”, “Karyelerdeki Teşkilat” gibi alt başlıklara sahiptir. Fuad Şükrü'nün bu bölümde dile getirdiği düşünce ve önerileri aynı zamanda onun düşüncelerine militarist rengini veren, millet-i müsellâha yanlısı olduğunun teyidi gibi olan bölümdür.

İlk alt başlık olan “Milis Teşkilatı”nda, Milis ordusunun Osmanlı sipahi teşkilatının örnek alınarak kurulması gerektiğini söyler. Sipahi teşkilatı gibi kendi ihtiyaçlarını karşılayacak bu ordu, böylelikle devlet hazinesine yük olmayacağı gibi iâşe problemi de yaşamayacaktır.⁴⁰ Fuad Şükrü, “Bu orduyu teşkil edenler memleketin ahlak ve tabâyi'ni nazar-ı dikkate alarak memlekete muvafık bir tarz ve usûlde bilâ-amasârif elli altmış bin kişilik silahşör asker”den oluştuğunu söylediği Karadağ milis ordusunun, I. Balkan Savaşı'nda Ali Rıza Paşa'nın ordusunu yenmesini, milis ordusunun kurulması zorunluluğuna kanıt olarak gösterir.⁴¹

“Bizde Milis Teşkilatı Nasıl Olmalıdır?” başlığında, Milis teşkilatının birlikte düşünülen iki işlevi olması gerektiğinden dem vurur. İlki, “Milis Teşkilatı bir

³⁸ *A.g.e.*, s. 47.

³⁹ Fuad Şükrü Milis ordusunun zorunluluğunu, Abdülhak Hamit Tarhan'ın, *'Azade olaydılar seferden/ Bir ordu çıkardı bir neferden'* dizeleriyle kanıtlamaya çalışır. Bkz. *a.g.e.*, s. 48.

⁴⁰ *A.g.e.*, s. 48.

⁴¹ Fuad Şükrü, Karadağ'ın çok küçük bir yer, nüfusunun çok az ve son derece fakir olmasına rağmen elli - altmış bin kişilik milis ordusuna sahip olduğunu bizde ise bunun birkaç katının olabileceğini de satırlarında imâ eder. Bkz. *a.g.e.*, s. 49-50.

taraftan müdafa-i memleketi ihzâr (hazır) etmek” ifadesiyle belirtilen ülke savunmasıdır. Diğeri ise “şoselerin inşasını, maarifin tamamını temin, levâzımât-ı askeriye ihzârını temin etmek. Sanayi ve ziraatin himayesini istihdaf (hedef edinmek) ve ormanların harîkten (yanmaktan) ve asayîşi mahâlliyenin halelden vikayesini (muhafaza) deruhte etmelidir” satırlarında beliren toplumsal işlev ve görevleridir. Bu toplumsal işlevler yerine getirilemediği için Anadolu’da tarımın gelişemediğini, makineleşemediğini de satırlarına ilave eder.

Milis ordusunun oluşturulmasının en önemli ve kalıcı sonucunu ise Fuad Şükrü, “bu teşkilatın en mühim netâyicinden biri de askerliği sevdire sevdire ahaliye vazifelerini ifa ettirmek olacaktır” cümlesinde dile getirir. Askerliği sevdirek, bütün toplumun görevlerini bir asker algısı ve ciddiyetiyle yaptırtmak konusunda en büyük sorumluluğu ise milis ordusunun kumandanlarına verir:

“Memurîn-i mülkiye huzurûyla mızıklar çalınarak Cuma günleri umuma ve Salı günleri yalnız gençlere karyenin milis kumandanı marifetiyle talimler icra ve bunu bi’l-cümle kazâ ve livalara şehîr ve karyelere teşmil etmelidir. Karyenin milis kumandanlığı dairesinde efradın yağmurlu havalarda nişan talimlerine müsait bir poligon (...) ihzâr edilmelidir.”

Fuad Şükrü’nün, milis ordusunu toplumsal hayatın her alanına nüfuz etmesi anlamına gelen önerileri ilerleyen sayfalarda daha da belirginleşir. Nitekim milis ordusunun kumandanının görevlerini, buldukları bölgeye göre yaptırabileceği işleri, yükleneceği sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde tasvir eden satırlarda bu görülür. Örneğin, kumandanı makinist, araba tamircisi, usta öğretici, asker, ticaret ve zanaatı teşvik eden, asayîşi sağlayan, itfaiyeci, mühendislikten anlıyorsa mühendis, kondüktör, cebir ve hendese öğretici hatta at yetiştirici⁴², serrâc, debağ gibi vasıflardan birine ya da bir kaçına sahip olması gereken kişi olarak nitelendirir.⁴³

Bu kumandanları yetiştirecek “Milis Darü’l-Fünûnu” önerisini ayrıntılandırmayı da unutmaz Fuad Şükrü. Bu okulun müfredatının dikkatli hazırlanması gerektiğinin yanı sıra kumandanın herkese kendisini sevdirmesinin önemli olduğunu, bunun da yolunun kumandanın mütedeyyin olmasından geçtiğini dolayısıyla Milis Darü’l-Fünûnu’na kabul edilecek öğrencinin medrese-yi kuzzattan, hukuk mektebinden yahut camide ders almış kişilerden seçilmesini ister. Bu seçimin hassasiyetle yapılması gerektiğini söylediikten sonra Darü’l-Fünûn ders programından bahseder. Ders programının sabahtan öğleye kadar askerlik dersleri, hukuk-u düvel, hukuk-u esâsiye, ilm-i servet gibi teorik derslerden oluşmasını, öğleden sonra ise öğrenciler süvari bölümünü seçmişlerse hara-

⁴² Fuad Şükrü at yetiştiriciliği ve biniciliğine garip bir şekilde çok önem verir. Hatta risalenin sonuna Edmond Demolins’in at hakkında söylediği veciz sözlerini eklemiştir. Bkz. *a.g.e.*, s. 54-55. Atı öven, onun güzellikleri, kerametleri üzerine yazılan yazıların XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunda çok sık görüldüğüne, bu yazıların, atına binip sefere çıkan padişah imajını özlemek dolayısıyla cihangirane, muktedir bir devlet/sultan isteği ile ilgili olduğuna dair bkz. Hüseyin Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Oluşumu”, *Notlar 14*, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul, 2008, s. 34.

⁴³ *A.g.e.*, s. 51-52.

cılığın, saraçlığın ya da debbağcılığın pratikleriyle; piyade bölümünü seçmişlerse makinistlik, mühendislik ve mimarlık pratikleriyle eğitilmesi gerektiğini söyler.⁴⁴

Risalenin son bölümü “Karyelerdeki Teşkilat” isimli bölümden oluşur. Bu bölümde Fuad Şükrü, köylerdeki teşkilatların nasıl ve hangi bölümlerden oluşturulması gerektiğini beş maddede anlatır. Birinci maddede, milis kumandanlığı dairesinde atış poligonu, depo ve gerekli alet ve edevatın bulunmasını söyler. İkinci maddede, geniş bir bahçe ve “derun”da inşa edilmesini söylediği mektepten bahseder. Üçüncü madde, “tasarruf sandığı vazifesini ifâ etmesi lazım gelen posta ve telgrafhâne”ye ilişkindir. Dördüncü madde, “karye ziraat meclisini muhtevi karye heyet-i ihtiyariye dairesi” kurulması gerektiğine dairdir. Beşinci ve son madde ise, kütüphanesi ve kıraathanesi birlikte yapılması gereken misafirhaneye ilişkindir.⁴⁵ Köylerdeki mekan örgütlenmesinin nasıl olması gerektiğine dair bu maddelerden sonra Fuad Şükrü, kaza ve livaların mekan örgütlenmesinin merkezine milis ordusunu koyduğu satırlara geçer. Aşağıdaki ifadeler barındırdığı kurumlar hiyerarşisi açısından, eğitimi hangi amacın/kurumun mütemim cüzi gibi gördüğü bakımından ve toplumsal hayatın, kurumların ve mekânların nasıl düzenleneceğine dair ifadeler taşıdığı için önemlidir ve risalenin de kısa bir özeti gibidir:⁴⁶

“Liva merkezleri milis ve maarif teşkilatının tekâmül etmiş bir derecesi olacağı için maarif müfettişliği ve milis kumandanından mâada milis müfettiş umumiliği dairesini ve devâir-i sâire-yi lâzıme-yi ihtiva etmelidir. Vilayet merkezleri de liva merkezleri gibi doğrudan doğruya müdafa-i milliye vekaletine merbut bulunmalıdır.”

IV. Sonuç

Fuad Şükrü’nün düşünsel yapısını oluşturan zaman dilimi, halk kesimlerinin siyasi temsil vasıtasıyla ülkenin yönetiminde söz sahibi olma denemelerinin somutlaştığı II. Meşrutiyet Dönemi’ydi. Siyasi temsilin dayanacağı, bilinçli özneler olması istenen Osmanlılara siyasal, ideolojik düşünce ve içeriklerin zerk edilmesinin zorunlu görüldüğü bu dönemde, Demokrat olmakla İttihatçı olmanın, sosyalist olmakla İslamcı olmanın yahut İtilafçı olmakla kozmopolit olmanın iç içe geçebilmesi, bu oluşumların içindeki aydınların yüzer gezer entelektüelliklerinin, tamamlanmamış kanaatlerinin bir ürünü olmasının yanı sıra devleti kurtarmak aciliyetinin yarattığı basıncın da bir sonucudur. Cumhuriyet’e geçişle beraber dönemin aydınları aciliyetin zembereğini artık olmayan İmparatorluğu kurtarmak için değil, yeni rejimin tahkimi amacına yönelik kurmaya başladılar. Bir başka ifadeyle aciliyetin bağlamı değişir, varlığı aynen devam eder. İfadenin bağlamını ve kendisini biraz değiştirme pahasına “sözcüğün alışılmış anlamıyla

⁴⁴ *A.g.e.*, s. 53-54.

⁴⁵ *A.g.e.*, s. 55.

⁴⁶ *A.g.e.*, s. 55-56.

bir yere yerleşmenin”⁴⁷ müşkül olduğu bu acil ve zor zamanlarda, İmparatorluğun çöküşünün en yakın ve somut nedeni gibi görünen askeri başarısızlık, yeni rejimin en sıkı tedbirlerini alması gereken/istenen alan olur. Tedbir almanın başlayacağı yer ise silahı yerden kaldırmayı başarabildiğinde onu mükemmel bir nişancı gibi kullanabilecek çocukların, poligonlarında atış talimi yapabilsin diye silahlarla donatılmış “Mekteb-i İptidai”ye olur.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İradeler Maarid (İ.MF.)

Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi (MF.MKT)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS.)

Kitaplar

Adorno, Theodor W., *Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

Akın, Yiğit, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Benjamin, Walter, *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992.

Demir, Fevzi, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebûsan Seçimleri*, İmge Yayınları, Ankara, 2007.

Eraslan, Cezmi ve Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006.

Fon Der Golts Paşa, *Millet-i Müsellâha: Asrımızın Usul ve Ahval-i Askeriyesi*, çev. Yüzbaşı Mehmed Tahir, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1301/ 1885.

Fuad Şükrü, *Saltanat-ı Millîye Temelleri*, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul, 1339.

Gövsâ, İbrahim Alaettin, *Türk Meşburları*, Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1946.

İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hizmeti Vataniye ve İnkılâbı Millîye Dair Hatıratım*, Mecidiye, 1939.

Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Kaya, Gökhan, *Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, 2. baskı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2002.

Mannheim, Karl, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, De Ki Yayınları, Ankara, 2009.

Tanpınar, Ahmet Hamdi; *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 9. baskı, İstanbul, 2001.

Tunaya, Tanık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, C. I.

Tunaya, Tanık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001.

⁴⁷ Theodor W. Adorno, *Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 39.

Vagts, Alfred, *A History of Militarism: Civilian and Military*, Hollisand Carter, London, 1959.

Makaleler

- Ahmad Feroz-Rustow, ve Dankwart A., “İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri: 1908-1918”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1977, S. 4-5.
- Akşin, Sina, “Fedakâran-ı Millet Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi. SBF Dergisi*, Ankara 1974, C. XXIX, S. 1-2.
- Alkan, Mehmet Ö., “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, der. Kemal H. Karpat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Altınay, Ayşe Gül - Tanıl Bora, “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, C. 4.
- Altınışık, Işıl Uçman, “Osmanlı’da Zaman-Mekan Kavrayışının Değişimi; Edebi Metinler Üzerinden Bir İrdeleme” *Turkish Studies*, C. 7/4, Ankara.
- Birinci, Ali, “Lütfi Fikri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, C. 27.
- Beşikçi, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nda Paramiliter Dernekler”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, Sayı 8, Bahar 2009.
- Fuad Şükrü, “Beyânnâme”, *Hukuk-u Umûmiye*, 9 Teşrîn-i Evvel 1324.
- Fuad Şükrü, “Vazifemiz”, *Türkiye*, 9 Teşrîn-i Evvel 1326, No: 27.
- Fuad Şükrü, “Mâzi ve Hâl” *Yeni Ses*, 4 Teşrîn-i Evvel 1326 No: 7.
- Fuad Şükrü, “İngiltere ve Almanya”, *Genç Türk*, 14 Kânun-i Evvel 1326, No: 5.
- Fuad Şükrü, “Fransa ve Almanya”, *Genç Türk*, 14 Kânun-i Evvel 1326, No: 5.
- Fuad Şükrü, “Rusya ve Almanya”, *Hukuk-u Beşer*, 9 Kanûn-i Evvel 1326, No: 1.
- Hanioglu, M. Şükrü “Karl Sussheim - İbrahim Temo Mektuplaşması ve Jön Türk Hareketi”, *Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eylül 1991, No: 2.
- Hansen, Miriam, “Foreword”, Oskar Negt & Alexander Kluge, *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of the Bourgeois and Proleterian Public Sphere*, çev. Peter Labanyi, Jamie Owen Daniel, Assenka Oksiloff, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2003.
- Mann, Michael “The Roots and Contradictions of Modern Militarism”, *New Left Review*, I-162, Mar.-Apr. 1987.
- Özden, Mehmet, “Saltanat Kaldırılmadan Önce Rejim Tartışmaları: Lütfi Fikri Bey’in ‘Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuvva Mesaili’ (1922) Başlıklı Risalesi ve Polemikler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2012, C. 29, S. 1.
- Toprak, Zafer, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Paramiliter Gençlik Örgütleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, II. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Ünder, Hasan, “30’ların Ders Kitaplarından ve Kemalizm’in Kaynaklarından Biri Millet-i Müsellâha ve Medeni Bilgiler”, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 32/192, Aralık 1999.
- Yılmaz, Hüseyin, “Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Oluşumu”, *Notlar 14*, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul, 2008.

Öz: Bu makalede Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleriyle Erken Cumhuriyet döneminin gözde kavramlarından olan "millet-i müsellâha" ile eğitim arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın dayandığı eser Cumhuriyet'in ilanı esnasında yayınlanmış olan Fuad Şükrü'nün *Saltanat-ı Milliye* adlı risalesidir. Makalemizde özellikle militarizm, eğitim ve millet-i müsellâha kavramlarının yeni rejimi tahkim etme amacına yönelik olarak geçirdiği değişime odaklanılmıştır.

Anahtar sözcükler: Millet-i müsellâha, *Saltanat-ı Milliye* risalesi, Fuad Şükrü, milis ordusu teşkilatı, Erken Cumhuriyet Dönemi, eğitim, okul.

From Nation in Arms to School in Arms: A Tractate in Early Republican Period, School, Education and Militarism

Abstract: This paper scrutinizes the relation between "*millet-i müsellâha*" (nation in arms) and education as of late Ottoman Empire till Early Republic period. The paper mainly deals with Fuad Şükrü's tractate published in İstanbul during the proclamation of Turkish Republic, namely *Saltanat-ı Milliye*. More specifically, the study follows the traces of the changes in understanding of militarism, education and "millet-i müsellâha" in a way to consolidate the New Turkish Republican regime.

Keywords: Nation in Arms, Tractate of *Saltanat-ı Milliye*, Fuad Şükrü, organization militia army, Early Republican Period, education, school